

BALKANLAR ve İSLÂM

-BALKANLI ÂLİMLER,
MÜTEFEKKİRLER ve ESERLERİ-

Cilt: III

ISBN: 978-605-7619-81-5 (3. Cilt)

ISBN: 978-605-7619-78-5 (Takım)

Sertifika No: 17576

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 27
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 96

Kitabın Adı

Balkanlar ve İslâm

Editörler

Abdullah Taha İMAMOĞLU, İtir RRUGA,
Mehmet Fatih SOYSAL, Abdurrahim BİLİK

Sayfa Tertibi

İsmail KURT

Kapak Tasarım

Halil YILMAZ

Baskı, Cilt

Matsis MatbaaHizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.

Tevfikbey Mh. Dr. AliDemirr Cd. No.: 51

Sefköy / İstanbul, Tel.: 0212 624 21 11

Sertifika: 40421

1. Basım

Haziran 2020 / 1000 adet basılmıştır.

İletişim:

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 – Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarneyriyat.com.tr – siparis@ensarneyriyat.com.tr

**BALKAN MUHÂCİRLERİNDEN ŞEHBENDERZÂDE
FİLİBELİ AHMED HİLMİ VE ŞİİLİK-SÜNİNİK
MESELESİNE DAİR MÜLAHAZALARI**

Kamile ÜNLÜSOY*

Giriş

XVI. yy.'in sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında askerî, siyasî ve iktisâdî yönlerden güç kaybına uğraması, 1699'da ilk defa toprak kaybetmeye başlaması, 1798'de Mısır'ın 1852'de Hindistan'ın işgal edilmesi hadiseleri ile içerdeki Fransız İhtilali'nden ilham alan milliyetçi hareketlerin faaliyetleri siyasî birliğin dağılmasına zemin hazırlamış ve bu durum İslâm dünyasını derinden etkilemiştir.¹ Osmanlı Devleti'nin niçin gerilediğini ve eski ihtişamlı günlerine nasıl geri dönebileceğini sorgulamaya başlayan Müslümanlar, bu sorulara çok değişik yelpazede cevaplar vermeye çalışırken bir yandan da Batı'nın ideolojik meydan okumasıyla karşı karşıya kalmışlardır. Zira Batılı oryantalistler çalışmalarında İslâm dünyasındaki Şiî-Sünnî ayrılığı gibi bir takım dini siyasi farklılaşmaları ön plana çıkarmaya başlamışlar, İslâm'ın "mâni-i terakkî olduğu"² ve tek gerçek medeniyetin Batı medeniyeti olduğu iddialarıyla kendi medeniyetlerini Müslümanlara dayatmaya çalışmışlardır. İşte böyle buhranlı bir süreçte II. Abdülhamid siyasî alanda İttihad-ı İslâm/İslâmcılık politikasını uygulamaya çalışırken, Şeyhü'l-İslâm Musa Kazım, Babanzade Ahmed Naim, Said Halim Paşa gibi dönemin aydın kesimi *Sırat-ı Müstakîm*, *Sebilürreşad*,

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, kamileunlusoy@sdu.edu.tr.

¹ İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, İstanbul 2011, I, 20 vd.

² Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, I, 21.

İttihâd-ı İslâm ve *Hikmet* gibi gazete ve dergilerle meseleyi farklı perspektiflerle tartışarak devletin içinde bulunduğu problemlerine çözüm arayışına girişmişlerdir.

İslâmcılık akımının Müslüman toplum üzerinde önemli yansımaları olmuş ve bu akım, halkın her tabakasından ciddi bir destek bulmuştur. Bu akımın takipçilerinden Filibeli³ (1865-1914) de diğer aydınlar gibi kaleme aldığı eserlerinde ve gazete yazılarında Balkanlar, Mısır, Hindistan ve İran coğrafyasındaki sömürge yönetimlerin esareti altında olan Müslüman toplumun İttihâd-i İslâm anlayışıyla birlik ve beraberlik ve dayanışma içerisinde olmaktan başka kurtuluş yolunun olmadığını savunan döneminin önde gelen mütefekkirlerden birisidir. Onun özellikle İslâm tarihinin en ciddi kırılma noktalarından biri olan Şîî-Sünnî ayrılığı meselesine dair görüşleri günümüz Müslümanlarının birlik ve beraberliğin tesisi noktasında incelenmeyi gerektiren bir öneme haizdir. Bu tebliğde Filibeli'nin bilimsel bir zeminde değerlendirmeye çalıştığı Şîîlik-Sünnîlik ilişkisine dair görüşleri ve konuyla ilgili ortaya koyduğu çözüm önerileri deskriptif ve şahıs merkezli bir metotla değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Filibeli'nin Hayatı

1279/1862-1863 yılında lakabını aldığı Filibe'de doğan Filibeli Ahmed Hilmi, Şehbenderzâde (konsolos) Şükrü beyin oğludur.⁴ İlk tahsiline Sıbyan mektebinde dinî ilimler okumakla başlayan Filibeli, eğitimine Rüşdiye mektebinde devam ederek burada mantık, matematik gibi dersler alır.⁵ 93 Harbinden sonra ailesiyle birlikte Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan Filibeli Ahmed Hilmi, İstanbul'a gelir ve Galatasaray Sultaniyesi'nde

---

³ Hilmi Ziya Ülken, Filibeli Ahmed Hilmi'ye modernist İslâmcılar kategorisinde yer vermiştir. Bk. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş düşünce Tarihi*, İstanbul, 2005, 284 vd.

⁴ Zekeriya Uludağ, *Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm*, Ankara, 1996, 37.

⁵ M. Zeki Ekici, *II. Meşrutiyet Devri Fikir Adamı Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi Hayatı ve Eserleri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1997, 22.

eğitim görür.⁶ Buradan mezun olduktan sonra İstanbul'da 1888 Sirkeci Posta şubesinde memuriyete başlayan Filibeli Ahmed Hilmi, 1889 yılının sonuna doğru İzmir Posta Kitâbeti'ne naklolur ve bu görevinde zaman içerisinde terfi ederek İzmir Postanesi Müdürlüğü'ne kadar ilerler.⁷

1897'de nakille Beyrut'a giden Filibeli, Jön Türklerle birlikte hareket etmeye başlar ve buradan Mısır'a kaçar. Burada *Çaylak* isimli bir dergiyle yayım hayatına başlar. 1901 yılında İstanbul'a dönmesine rağmen muhtemelen siyasi sebepler kısa bir süre sonra Fizân'a sürülür. Fizân'da Kadiriyye'nin Arûsiyye koluna intisap eder.⁸ Fizan o dönemde İtalyan ve Fransızların sömürgesi altında olduğu için halkı ciddi sıkıntılar içindedir. Fizan halkına günlük ihtiyaçlarını gidermeleri konusunda yardımcı olmaya çalışan Filibeli, burada kendini yetiştirme imkânı bulur, *İki Gavs-ı Enâm, Abdülhamid ve Senusiler, Tasavvuf-ı İslâmî* adlı eserleri kaleme alır. II. Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a dönen *İttihâd-i İslâm* ve *Coşkun Kalender* gazetesini çıkarmaya başlar.

Gazetenin kapanmasından sonra *Necat, Tonguç, Tasvî-i Efkâr* gibi gazetelerde dönemin siyasi durumu ve felsefeyle ilgili yazılar yazan Filibeli, 1910 yılında *Hikmet* gazetesini çıkarır ve Hikmet Matbaa-i İslâmiyye'yi kurar. Fakat haftalık yayımlanan *Hikmet* gazetesi İttihat ve Terakki Cemiyetini eleştiren yazılar yüzünden kapatılır.⁹ Bunun akabinde Kastamonu ve Bursa'da bir süre sürgün hayatı yaşayan Filibeli, Dâru'l-Fünûn'a girerek orada felsefe dersleri vermeye başlar. 1914'te zehirlenme sebebiyle -ki masonluk ve siyonizm yazıları sebebiyle masonlar tarafından zehirlendiği iddiaları

---

⁶ Uludağ, *Şehbenderzâde Filibeli Ahmet* 37-38; Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, 65.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Ekici, *II. Meşrutiyet Devri Fikir Adamı*, 34-39.

⁸ Filibeli Ahmed Hilmi, *Hikmet Yazıları*, haz. Ahmet Koçak, İstanbul, 2009, 40.

⁹ Ahmet Koçak, *Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi*, İstanbul, 2017, 22.

sözkonusudur- vefat eder.¹⁰ Özel gayretleriyle Batı kültürüne vakıf olduğu bilinen Filibeli'nin¹¹ başlıca eserleri, *Allah'ı İnkâr Mümkün müdür? Yahud Huzur-ı Fende Mesâlik-i Küfr, Beşeriyetin Fahr-i Ebedîsi Nebîmizi Bilelim, Senûsiler ve Onüçüncü Asrın Büyük Mütefekkir-i İslâmîsi Seyyid Muhammed es-Senûsî, Üss-i İslâm, Târih-i İslâm, Muhâlefetin İflâsı, Yirminci Asırda Âlem-i İslâm ve Avrupa, A'mâk-ı Hayâl, Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?* gibi eserlerdir.¹²

2. İttihâd-i İslâm Fikri

Moğollar ve Haçlı seferleriyle gerilemeye başlayan İslâm aleminde Osmanlı'yla yeni bir dönemin açıldığını ve Osmanlıların başlangıçta altı yüz çadırılık bir nüfusa sahip iken bir asırda yirmi milyonluk bir devlet haline dönüştüğünü ifade eden Filibeli, bu başarının din ve ahlâk sayesinde elde edildiği kanaatindedir.¹³ Filibeli'ye göre ilk iki halife ve Selâhaddin dönemlerindeki uygulamalara benzer bir şekilde davranan Osmanlı Türkleri, gerçek bir İslâm devleti kurmuşlar, adaleti gerçekleştirerek tüm insanların huzur içinde yaşamalarını sağlamışlardır.¹⁴ Osmanlı'nın kendine özgü bir dinî yapısında birçok tarihinin göz ardı ettiği bir hususun bulunduğunu söyleyen Filibeli, Osmanlı'nın tam manasıyla Sünnîlik taraftarı olmasına rağmen Ehl-i beyt'i seven, tasavvufa meyleden bir tavır sergilediğini belirtmiştir.¹⁵

Filibeli'ye göre Osmanlı devleti diğer İslâm ülkelerine daha geç çöküşe geçse de onlarla aynı sebeplerle çökmeye başlamıştır ki; bu sebeplerin başında cehâlet ve ahlâksızlık gelmektedir.¹⁶ Buna ilâveten âlimlerin duraklama döneminden

---

¹⁰ Filibeli, *Hikmet Yazıları*, 40-42.

¹¹ İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasi Görüşleri*, İstanbul, 1994, 22.

¹² Ayrıntılı bilgi için bk. Abdullah Uçman, "Şehbenderzâde Ahmed Hilmi", *DİA*, İstanbul, 2010, 38, 424-425.

¹³ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi*, haz. Cem Zorlu, İstanbul 2005, 495.

¹⁴ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 495.

¹⁵ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 495.

¹⁶ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 497.

memnun bir şekilde yaşamalarını, şekilperestliği, İslâm'ın yanlış anlaşılmasını, aşırı zühdçü bir tavrın benimsenmesini ve içtihad kapısının kapalı kalmasını İslâm'ın gerileme sebepleri arasında zikreden Filibeli,¹⁷ Müslümanların içinde bulunduğu bu şartlardan kurtulabilmesi için tek yolun ittihâd-ı İslâm olduğunu vurgulamaktadır. Filibeli dönemindeki diğer İslâmcılardan farklı bir yaklaşımla ittihâd-ı İslâm'ı siyâsî, dinî ve ictimâî olmak üzere üç kısımda ele almaktadır. Ona göre, siyâsî ittihâd-ı İslâm farklı milletlerden, dillerden, geleneklerden üç yüz milyon Müslümanın bir devlet çatısı altına alınması anlamına gelir ki, bu imkânsız bir şeydir.

Nitekim kendi ülkesinin istiklalini sağlayamayan II. Abdülhamid'in bunu gerçekleştirmesi mümkün değildir. Dinî ittihâd-i İslâm ise zaten vardır. Müslümanlar kelime-i tevhid sancağı altında toplanmışlardır. Mezhep ve tarikatların yani din içindeki teferruatların birleştirilmesi meselesinin temelini Seyyid Muhammed es-Senûsî, (ö. 1276/1856) dört mezhebi ve kırk tarikatı birleştirmeye çalışsa da, kendisiyle savaşıyor Avrupa'yı tanıma çabasına girmemiş, kendisine yardım edebilecek Osmanlı'ya karşı kayıtsız kalmış neticede Kuzey Afrika'da hezimete uğrayarak ittihâd-ı İslâm'ı gerçekleştirememiştir.¹⁸

Filibeli'nin uygulanmasını elzem olarak gördüğü ittihâd, ittihâd-i ictimâî ise, "Müslümanların haklarının korunmasını, menfaatlerinin gözetilmesini esas alan kardeşliktir."¹⁹ Müslümanların Hac farizalarını yaparken birbirleriyle kaynaşmalarını, ortak problemlerinin çözümü için gayret etmelerini bu ittihâda örnek gösteren Filibeli, Müslümanlar arasında birlik beraberlik yardımlaşma fikirlerinin tesis edildiği takdirde İslâm ülkelerinin geliyeceğini, Müslümanların eğitim

---

¹⁷ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 497,515 vd.

¹⁸ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Senûsîler ve Onüçüncü Asrın En Büyük Mütefekkir-i İslâmî Seyyid Muhammed es-Senûsî Abdülhamid ve Seyyid Muhammed Mehdi ve Asr-ı Hamîdide Âlem-i İslâm ve Senûsîler*, sad. Dursun Gürlek, İstanbul 1997, 43.

¹⁹ Filibeli, *Senusiler*, 44.

ve kültür seviyesinin artacağını ve refah seviyelerini yükseleceğini savunmaktadır.²⁰

3. İlk Dönem Siyâsî Hadiseler

Filibeli'ye göre Hz. Peygamber'in insanları hayran bırakan dehası sayesinde, asırlarca süregelen Arap geleneklerini bıraktırmış, kabileler arası rekabeti ortadan kaldırarak, kardeşlik, eşitlik, adâlet ve hürriyet esasları doğrultusunda şuraya dayalı bir yönetim sistemiyle farklı görüşlerdeki kimseleri "İslâm birliği ve kardeşliği" adı altında birleştirmiştir.²¹ Ancak Hz. Peygamber'in vefatı sonrasında çok geçmeden Müslümanlar arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bu anlaşmazlıkların artık zanna dayalı rivayetlerin terkedilerek, bilimsel metotlarla içinde bulunduğu şartların gerçeği çerçevesinde yeniden ele alınmasının zamanı gelmiştir. Eğer Müslümanlar tarihî meselelerde inançla hadiseleri birbirine karıştırıp, gerçeğin ortaya çıkmasına karşı direnişlerine devam ederlerse çok yakında tarihi gerçekleri Avrupa'nın çalışkan, tarafsız araştırmacılarından öğrenmek zorunda kalacaklardır.²² *İslâm Tarihi* adlı eserinde bir uyarıyla konuya giriş yapan Filibeli, tarihsel süreçte ortaya çıkan Müslümanların ihtilaf ve çekişmeleri değerlendirilirken, daha çok kişisel menfâat ve temayüller ile siyasetin etkili olduğunu ifade etmiş, her grubun kendi görüşlerini meşrulaştırabilmek için ayet ve hadisleri kullandığını, karşı tarafı tekfir ettiğini²³ bazen tarafgirlik ve bazı gerçekleri görmeyerek, bazen de açık seçik ayetlerin kesin hükümleri bile unuttuklarını söylemektedir.²⁴

Filibeli'nin Müslümanların ilk karşılaştıkları problemleri incelerken, bilimsel bir metodun önemine vurgulamasına rağmen, kendisinin de bazen Sünnî, tasavvufî kabullerle

---

²⁰ Filibeli, *Senusiler*, a.y.

²¹ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 269, 275.

²² Filibeli, *İslâm Tarihi*, 276.

²³ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 276.

²⁴ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 276.

örtüşen bazen de bilimsel verilere ters düşen rivayetlere yer verdiği görülmektedir. Hz. Peygamber'in sağlığında ve hilafet döneminde hulefa-i Raşidîn'in birbirleriyle ciddi bir ihtilâfın söz konusu olmadığını örneklerle anlatmaya çalışan Filibeli'nin burada Hz. Ali'yi diğer sahabeye karşı ön plana çıkaran bir tavrı dikkat çekmektedir. Hz. Ali'nin kendi döneminde üstün bir dehâya ve ilmî fazilete sahip olmasına rağmen onun bu üstünlüğünü görmek istemeyenlerin çoğunlukta olduğunu, nitekim son günlerdeki vasiyet meselesinde²⁵ ve hilâfet seçiminde bu durumun açık bir şekilde ortaya çıktığını savunan Filibeli,²⁶

Hz. Peygamber'in de kendi yerine Hz. Ali'yi tayin etmeyi arzuladığını iddia etmiştir. Filibeli'ye göre Hz. Ali'yi özel olarak yetiştiren ve bütün sırlarını ona açan Hz. Peygamber, onu kendi yerine atadığı takdirde bu tayinin Ashâb arasında peygamberliğin verâsetle saltanata dönüşmesi gibi algılanmasından çekindiği için Ashabın katılımıyla Hz. Ali'nin seçilmesini arzulamaktaydı.²⁷ Filibeli'nin böyle bir yorumunun bilimsel verilerle doğrulanması mümkün değildir. Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi kendi yerine tayin etme arzusunda olduğu Şîi gelenekteki kabuller arasındadır. Fakat bu arzusunu Ashab aracılığıyla gerçekleştirmek istediğine dair herhangi bir güvenilir rivayet söz konusu değildir.

Hilafet konusunda Filibeli, her ne kadar Hz. Peygamber'in gönlünün Hz. Ali'den yana olduğunu izah etmeye çalışsa da bu konuda -bilimsel olarak da kanıtlanamayan ve tayinin bulunmadığını kabul etmektedir. Fakat Hz. Peygamber'in "Ebû Bekir'i namazda kendi yerine geçirişi, diğer ashâbın mescide açılan kapılarını kapattırdığı halde es-Sıddîk'in kapısını açık bırakişi ve Ömer'in daima hakla beraber

---

²⁵ Filibeli burada, vasiyet meselesinin Ashabın böyle bir tercihi, yani Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi kendi yerine seçmesini kabul etmediğini gösterdiğini iddia etmektedir.

²⁵ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 284.

²⁶ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 279-280.

²⁷ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 284.

olacağını söyleyişi, İslâm'ın başkanlığına kendinden sonra Ebû Bekir'in getirilmesine işaret ediyordu."²⁸ şeklindeki Filibeli'nin Sünnî geleneği²⁹ yansıtan bu ifadelerinin öncekileriyle tamamen çeliştiği açıktır.

Hilafetin Hz. Ömer'den sonra Hz. Osman'a geçişini hakikatten gölgeye geçiş gibi tasvîr eden Filibeli,³⁰ Hz. Osman'ın başa geçer geçmez ilk icraatlarının, Hz. Peygamber'le alay ettiği için sürgün edilen Hakem b. Ebi'l-Âs'ı geri getirmek ve oğlu Mervân'ı baş katip yapıp ona Fedek arazini bağışlamak olduğunu belirtmiştir.³¹ Hz. Osman dönemindeki kötü muamelenin arkasında Mervân ve genç Emevîlerin olduğunu ifade eden Filibeli, isyancıların Hz. Osman'dan Mervân'ı kendilerine teslim etmesini istediklerinde Hz. Osman'ın onu korumaya devam ettiğini söylemiştir.³² Hz. Ali döneminde Cemel savaşıyla ilgili de eleştirel bir bakış açısıyla tarihçilerin yaptıkları hatalara dikkat çeken Sünnî tarihçilerin bu konularda hiçbir eleştiri yapmayıp meseleyi "içtihad farklılığı" olarak yorumladıklarını ifade eden Filibeli, aşırı Şii ve aşırı Haricîlerin ise tekfirle işin içerisinden çıktıklarını söylemiş ve bu şekilde bir tarih yazıcılığına karşı çıkararak kendi yapacağı değerlendirmede ise haktan ayrılmayacağını belirtmiştir.³³ Ortaya koyacağı düşüncelere itikâdi bir değer verilmemesi noktasında uyarıda bulunduktan sonra Hz. Aişe'nin karşı çıkışını İfk hadisesi'ne bağlı bir "şahsî bir düşmanlık" olarak, Talha ve Zübeyr'in davranışlarını da "halifelik hırsıyla yapılan bir davranış" şeklinde yorumlamıştır.³⁴

---

²⁸ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 291.

²⁹ Sünnî gelenekte Hz. Ebû Bekir'in hilafeti için öne sürülen çok sayıdaki delillerin değerlendirmesi için bk. Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebû Bekir*, Ankara 2013, 43 vd.

³⁰ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 332.

³¹ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 332-333.

³² Filibeli, *İslâm Tarihi*, 341-342.

³³ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 348.

³⁴ Filibeli, *İslâm Tarihi*, a.y.

Filibeli'nin Muaviye ve Emeviler dönemiyle ilgili yorumları dikkat çekicidir. Kendisinin din adına Muaviye'nin muhakemesini yapma niyetinde olmadığını söyleyen Filibeli, bu konuda, hâdiseleri yönlendiren prensipleri belirlemek ve karşılaştırma yapmak için Muâviye'nin insanları hayran bırakan bir dehasının olduğunu, ahlâkî açıdan bakanlar içirse onun en iğrenç ve uğursuz olan şahsiyetlerden olduğunu söyledikten sonra kendi görüşünü "O, kendisiyle fazilet ve olgunlukta karşılaştırılmayacak bir rakibi, sırf ahlâkî güzellikleri ayakaltına atmak, insanların ihtiras ve menfaatlerine müracaat ederek namus ve vicdanları satın almak gayesiyle yenmiştir."³⁵ şeklinde açıklamıştır. Muaviye'nin açtığı devreye "fetret devri" diyen tarihçileri haklı görmüş ve Emeviler döneminin gerçekten -istisnalar hariç- İslâm ilkelerinden uzaklaşıldığı bir dönem olduğunu, idarecilerinin çoğunun dinsiz olduğunu ve bu durumun İslâm ahlâkına çok olumsuz bir şekilde tesir ettiğini söylemiş hatta "Emevi devleti uzun bir süre devam etseydi devletle birlikte din de yok olurdu" şeklinde dikkat çeken bir yorumda bulunmuştur.³⁶

4. Şîîlik-Sünnîlik Meselesinin Tarihsel Arka Planı

Düşünce sisteminin merkezine "ittihad-i İslâm" ilkesini yerleştiren Filibeli, Şîîlik-Sünnîlik meselesini de bu doğrultuda ele almaktadır. Ehl-i Sünnet ve Şia'yı tanımlarken bile aynı bakış açısıyla bir tanımlama yapma gayreti içerisinde olduğu görülen Filibeli'nin bu meselede üzerinde ısrarla vurguladığı şey, Şîî-Sünnî birlikteliğidir. Filibeli'ye göre Şia, dinî bir mezhep olarak değil, siyasî bir ekol olarak, Haricîlerin iddialarıyla birlikte çıkmış, fakat zamanla Hz. Ali'nin isminin karıştırıldığı her mesele Şia'nın altına sokulmaya çalışılmış, dinî manada Şia mezhebinin kurucusu Abdullah b. Sebe kabul edilmiştir.³⁷ Filibeli Şia'nın ortaya çıkışını Haricîlerin çıkışıyla izah etse de Şia bilindiği üzere biraz daha geç bir tarihte hicri I. asrın sonları

---

³⁵ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 356.

³⁶ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 356-357.

³⁷ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 361.

ve II. asrın başlarında nass, tayin, vasiyet, mehdilik, rec'at gibi ilk Şîî fikirlerin tezahür ettiği bir dönemde oluşmaya başlamıştır.³⁸ Dinî manada Şia mezhebinin kurucusu olarak Abdullah b. Sebe'nin kabul edildiği ifadesi problemlili bir ifadedir. Filibeli burada muhtemelen klasik *Makâlât* türü eserlerde Abdullah b. Sebe ile ilgili nakledilen rivayetlerden hareketle böyle bir çıkarımda bulunmuş olmalıdır. Nitekim Bağdadi'de, Abdullah b. Sebe'nin Yahudi asıllı birisi olduğu ve Hz. Ali'ye ilahlık atfettiğiyle ilgili bilgiler nakledilmektedir.³⁹ Fakat Seyf b. Ömer kanalıyla gelen Abdullah b. Sebe ve Sebeyye ile ilgili rivayetlerin gerçeklikle bir ilişkisinin olmadığı bilinmektedir.⁴⁰

Ehl-i Sünnet'i ise, "icmâ-i ümmete dayanan İslâm akidesi sahipleri"⁴¹ olarak tanımlayan Filibeli, bir tanım yapsa da ilk dönemlerde Ehl-i Sünnet'le Şia'nın aynı manaya geldiğini söyleyerek bu iddiasını temellendirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Sünnîlerin ilk ve meşhur imamı sayılan, Hz. Ali'nin ashâbından Hasan Basri'nin tarikatların çoğu onun aracılığıyla Hz. Ali'ye dayandığını, İmam Hasan'dan sürekli fetva istediğini, kaza ve kader konularında onun icthadlarını takip ettiğini söyledikten sonra asıl Ehl-i Sünnet'in Hz. Ali'nin sevenleri ve Şiası olduğunu, bundan başka Ali'nin Şiası'ndan söz edilemeyeceğini iddia etmiştir.⁴² Bu noktada, Ehl-i Sünnet âlimlerinin hepsinin Hz. Ali'nin üstünlüğünü kabul ettiklerini ve Ehl-i Beyt imamlarından feyz aldığını söyleyen Filibeli, Ebû Hanife'nin İmam Ca'fer-i Sâdık'tan ders aldığını, hayatı pahasına Ehl-i Beyt'in üstünlüğünü söylemekten çekinmediğini, Ahmed b. Hanbel'in Ehl-i Beyt'in irfânını yüklediğini, İmam Şafi'nin Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'i yücelten

---

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Hasan Onat, *Emeviler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği*, İstanbul, 2017, 110 vd.

³⁹ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 177.

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, Ankara 2005, 118 vd.

⁴¹ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 361.

⁴² Filibeli, *İslâm Tarihi*, 362-363.

nadir kimselerden olduğunu ve İmam Mâlik ve diğer imamların benzer düşüncelere sahip olduklarını söyleyerek Ehl-i Sünnet ve Şia'nın birbirinden ayırlamayacağını iddia etmiştir.⁴³ Muhammed el-Bâkır, Ca'fer es-Sâdık gibi Ehl-i Beyt imamlarının de Şia mezhebiyle hiçbir alâkasının olmadığını, şer'î ve irfânî meselelerle meşgul olduklarını izah eden Filibeli,⁴⁴ "Her kim ki, Ehl-i Sünnet'tir, zorunlu olarak Ali'nin şîasıdır. Her kim ki, Ali'ye mensuptur, zorunlu olarak Ehl-i Sünnettir."⁴⁵ şeklinde bir çıkarımda bulunmuştur. Esasen Şia'nın ve Ehl-i Sünnetin dinî ve siyasî fırka olarak kurumsallaşması h. III.-IV. yy.'a kadar devam eden bir döneme tekabül ettiği için ilk dönemler için Şiilik ve Ehl-i Sünnet tabirlerinin kullanılması uygun olmamasına rağmen Filibeli burada Ehl-i Beyt imamlarının ve Ehl-i Sünnet'in kurucu imamları olarak kabul edilen imamların, Hz. Ali hakkında birbirlerine muhalif olmadıklarını ve bu konuda ayrı bir oluşum içerisine girmediklerini, İslâm ümmetinin ilk ana kitlesi içerisinde yer aldıklarını söylemek istemektedir. Bu tespitin yerinde bir tespit olduğunu söylemek mümkündür.

Şîi-Sünnî anlaşmazlığı bağlamında Filibeli, iki tarafın aşırılıkları, ön yargı ve hedefleriyle meselenin çığırından çıkarıldığını kanaatindedir. ⁴⁶ Siyasî alanda çıkan bu ihtilafın tevellâ ve teberrâyla zamanla itikâdi bir boyuta ulaştığını ve bunun da sorumlusunun Ömer b. Abdülaziz döneminin dışında, minberlerde Hz. Ali'ye ve soyuna lanet okuma uygulamalarını başlatan Emevîler olduğunu belirtmiştir.⁴⁷ Filibeli burada, Emeviliğin Ehl-i Sünnet anlamına gelmediğini vurgulayarak, Muaviye ve Mervânilerin yaptıkları kötülüklerden Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i sorumlu tutarak onlardan nefret etmenin yanlış bir davranış olduğunu

---

⁴³ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 363.

⁴⁴ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 440.

⁴⁵ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 363.

⁴⁶ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 363.

⁴⁷ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 364.

söylemiştir.⁴⁸ Filibeli, Abbasilerin de Ehl-i Sünnet taraftarı şeklinde algılanmasına karşı çıkararak onların da Emevîler kadar Ehl-i Sünnet'e eziyet ettiklerini, Ebû Hanîfe'nin hapislerde şehid olduğunu Ahmed b. Hanbel'in hapsedildiğini dile getirmiştir.⁴⁹ Bu konuda bazı Abbasilerin dine karşı lakayd olduklarını, diğerlerinin de şüpheli mezhepleri desteklediklerini söyleyen Filibeli, onların Ehl-i Sünnet taraftarı gibi algılanmaları, onların da Emevîler gibi Ali oğullarına rakip oluşlarından kaynaklandığını iddia etmiştir.⁵⁰

Bunlara ilaveten tevellâ ve teberrâ anlayışının Şiîler arasında yayılmasında İranlıların büyük bir rolü olduğunu düşünmektedir. Hayalsever bir kavim olarak gördüğü İranlıların, Ehl-i Beyt'in maruz kaldığı felaketle kendi felâketlerini özdeşleştirerek, yedi bin yıllık medeniyetlerini yıkan Hz. Ömer'e karşı kinlerini Ehl-i Beyt'in⁵¹ hakkını savunma davasıyla ortaya çıkardıklarını iddia etmiştir. Hatta itikadî konularda diğer Şiî mezheplere göre İran Şiası'nın Ehl-i Sünnet'e çok yakın olmasına rağmen teberrâ konusuna hepsinden daha fazla önem verdiklerini ifade etmiştir.⁵²

Tüm bunların yanı sıra Filibeli'nin Şia ve Ehli Sünnet arasındaki temel ihtilaf meselesi olan imametle ilgili tasavvufî içerikli yorumları da oldukça dikkat çekicidir. Manevî bir mertebe olarak gördüğü imamet makamına Hz. Ali ve onun soyundan on iki imamın geldiğini, daha sonra da bu manevî mertebenin "gavsaniyet" adını aldığını savunan Filibeli, imam ve gavsın "Hz. Peygamber'in ilim ve irfanının vârisi ve

---

⁴⁸ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 364-365.

⁴⁹ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 431.

⁵⁰ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 431.

⁵¹ Filibeli'nin eserinde Ehl-i Beyt'in İmam Ali, Hasan, Hüseyin, Fâtıma ve Selmân'dan oluştuğunu ve masumiyetlerinin ayetlerle sabit olduğunu ve onların yüceltilmesi ve bunlara saygı gösterilmesi gerektiğine dair Şiî geleneğin bir ürünü olan bu bilgiyi nakletmektedir. Filibeli Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi*, 364.

⁵² Filibeli, *İslâm Tarihi*, 372.

hazinedârı”⁵³ şeklinde aynı manaya geldiğini söylemiştir.⁵⁴ Tasavvuf tarihinde bu fikri İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)'ye kadar geri götürmek mümkündür. İbnü'l-Arabî'nin ricâlü'l-gayb nazariyesinde, Allah u Teâlâ dünyanın cismânî düzenini sağlaması için bazı insanları görevlendirdiği gibi manevî düzeninin sağlanması için de bazı kulları görevlendirmektedir. Bu kulların kendi aralarında “mustafûn/müctebûn, hâtem, nükebâ, ahyâr, nücebâ, ebdâl, evtâd, imâmân ve kutb” şeklinde belli bir hiyerarşisi vardır.⁵⁵

İmamet bağlamında fazilet, üstünlük meselesini tasavvufî bakış açısıyla yorumlayan Filibeli, Ashabdan birinin başarısının ve hizmetinin diğerlerinden fazla olduğunda bu fazlalığın üstünlük sebebi olamayacağını, dört halifenin üstünlüklerinin de hilafet sırasıyla kabul etmenin yanlış olduğunu söylemiş bu hususta İbnü'l-Arabî'ye atıfta bulunarak bir şahsın imâmette önce gelmesinin sadece zamansal bir öncelik olduğunu yoksa bunun fazilet yönünden olmadığını ifade etmiştir.⁵⁶ İki tarafın da bu meseleyi yanlış değerlendirdiklerini, Şia'nın Ashabın çoğunu tekfir etmesine karşılık, bazı Sünnîlerin de Muaviye ve benzerlerine -meseleyle hiçbir alakası olmadığı halde-beğeniyle bakmaya başladıklarını dile getirerek bu konuda orta yolu bulanların ise saygın mutasavvıflar olduğunu vurgulamıştır.⁵⁷

Şii-Sünnî anlaşmazlığında Emevilere -kısmen de Abbasilere- geniş yer veren Filibeli, sözü Osmanlı dönemine getirerek, Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasındaki mücadeleyi de ittihâd-i İslâm açısından değerlendirmiştir. Ona göre, Yavuz Sultan Selim'in batıya değil de doğuya yönelmesinin bir sebebi İslâm coğrafyasındaki dil din mezhep

---

⁵³ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 439.

⁵⁴ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 439-440.

⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, İstanbul, 1987, III, 247-248.

⁵⁶ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 364.

⁵⁷ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 292.

farklılığının İslâm birliğine engel olduğunu görmesidir. Yavuz Sultan Selim, elindeki gücünü yeni yerler fethetmek yerine, İslâm içerisindeki sefalet içerisinde olan bölgeleri Osmanlı'nın idaresi altına almayı tercih etmiştir.⁵⁸ Savaş sonunda Safevîler mağlup olsa da bu savaştan iki taraf da faydalanamamıştır. İran, Osmanlı ile Orta Asya Türkleri arasındaki iletişim hattını keserken kendisi de iki güçlü ülke arasında sıkışmış, neticede İslâm birliği bundan büyük bir zarar görmüştür.⁵⁹ Filibeli, bu bağlamında Nadir Şah'ın Şîî-Sünnî takrîb çalışmalarına da değinerek onun bu teşebbüsünde Osmanlı âlimlerinden pek destek görememesine rağmen, kendi ülkesinde Şîîler arasındaki Ashâba dil uzatma gibi aşırılıkları ortadan kaldırmaya çalıştığını, fakat onun çabalarının bireysel çaba olarak kaldığını vefat ettikten sonra yeniden eskiye geri döndüğünü ifade etmiştir.⁶⁰

5. Gazete Yazılarında Şîîlik-Sünnîlik Meselesi

Filibeli *Hikmet* gazetesindeki yazılarında Şîîlik-Sünnîlik meselesini farklı boyutlarıyla detaylı bir şekilde ele almıştır.⁶¹ Bu yazılarında öncelikle, İslâm düşmanlarının en büyük ümidlerinden birisinin Şîî-Sünnî tefrikası olduğunu söyleyen Filibeli, hakikatte ise böyle bir tefrikanın olmadığını şu sözleriyle dile getirmektedir;

İslâm düşmanlarının en büyük ümidlerinden biri "sünnî ve şîî" tefrikası idi. Geçmiş beyanatlarımızı zaman nasıl tasdik ettiyse, şu söyleyeceklerimizi de yakın bir geleceğin tasdik edeceğine (ve şimdiden da'vâmızın doğruluğu Hindistan'da açılan Osmanlı mektebleriyle sâbit olduğuna) emin olduğumuz için bütün kanâ'at ve bütün metânetimizle deriz ki; bugün Âlem-i İslâm'da bir Sünnî-Şîî meselesi yoktur.⁶²

⁵⁸ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 496.

⁵⁹ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 496-500.

⁶⁰ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 499-500.

⁶¹ Filibeli'nin gazete yazıları anlaşılır olması gayesiyle sadeleştirilerek verilmiştir.

⁶² Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, "Bugünkü Âlem-i İslâm -Şîî-Sünnî Meselesi Arab-Türk Meselesi Hilafet Meselesi Mevânî'i Terâkkî

Şîlik-Sünnîlik meselenin biri mezhebi, diğeri ve en önemlisi siyasi olmak üzere iki boyutu olduğunu söyleyen Filibeli'nin yorumunda;

Bu tefrika, azgın bir grubun seçim işi olan riyaset-i İslâmiye'yi gasb ettikleri gün meydana gelmişti. Âl-i Mervân çok kurnaz olduğu için istibdâtlarını meşrulaştırabilmek için sahsî bir meseleyi "Sünnîlik" perdesiyle gizlemeye çalışmış ve Sünnîlikle hiçbir alâkası olmayan bu istibdat hükümetinin gâsıp ricâli saltanatlarına "Sünnîlik" süsü vermişlerdi. Bu oyunu iyice farkedemeyen ve ihtirâsta kimseden geri kalmayan Alevî taraftarları, kendilerine düşmanlık, hakka hıyânet edenin Sünnîlik değil Mervâniler olduğunu sanki unutup, yalancı Sünnîlerle hakîkî Sünnîleri mezcederek Âl-i Mervân'a karşı besledikleri bu öfkeden Sünnîliğe de bir hisse çıkarmışlardı.⁶³

Artık günümüzde ne Mervân'ın, ne de Mervânilerin, Al-i Mervânın varlığından söz edilemeyeceğini söyleyen Filibeli, meselenin acı verici siyâsi safhası ortadan kalktığına geriye hiçbir şeyin kalmayacağını ifade ederek, "Vahdetü'llahı, nübüvvet-i Muhammediyye-yi Kur'ân'ı ikrar ve tasdîkde beraberiz. Teferru'âtın ne ehemmiyeti var! Âl-i Beyti sevmekde, onları takdisde, salâtımızda onlara dua etmede müşterek değil miyiz? Muhalif fikirlerin ne ehemmiyeti var! Hiç. İşte bu hakikati bu gün her münevver Müslüman anlamıştır."⁶⁴ sözleriyle Şîi ve Sünnîlerin ortak müştereklerde birleştiğini, teferruatın hiçbir öneminin olmadığını vurgulamaktadır.

Günümüzde Müslümanlar arasında "hilâfet" konusunda bir anlaşmazlığın olmadığını savunan Filibeli, hilâfet meselesini farklı bir bakış açısıyla ele almaktadır. Hilâfeti, "hilâfet-i maneviyye" ve "hilâfet-i imâret-i İslâmiyye" şeklinde ikiye ayıran Filibeli'ye göre hilâfeti ma'neviyyenin ledün sultanı, Ehl-i Beyt-i nebeviden gavs hazretlerine ait olup, siyâsi anlamdaki Müslümanların iradesinin, Allah u Teâlâ'nın hikmetiyle

---

ve Te'âlâ Meselesi İstihlas ve Saadet Meselesi-", *Hikmet*, İstanbul, 9 Şubat 1911, 43.

⁶³ Filibeli, "Bugünkü Âlem-i İslâm -Şîi-Sünnî Meselesi", 43.

⁶⁴ Filibeli, "Bugünkü Âlem-i İslâm -Şîi-Sünnî Meselesi", 43.

Hulefâ-i Râşidîn'de daha sonra ehil olan ve olmayan birçok kimsede tecelli ettikten sonra Al-i Osmân'a ihsan edilmiş ve İslâm, onlar sayesinde yükselmiştir.⁶⁵

Bu konuda açıkça sufi bir tavır sergileyen Filibeli, sözlerinin devamında zâhir ve bâtınının ayrı âlemler olduğunu dile getirmiş ve zâhirde şer'î alanda meşru halifenin, dinin sancaktarının ve hâdiminin Osmanlı padişahu Sultan Muhammed Reşad Han olduğunu söylemektedir.⁶⁶ Filibeli, Osmanlı hilafetine karşı başlatılan Arap milliyetçiliğine de şu sözlerle karşı çıkmaktadır; "Hilâfet-i Arabiyye fikirleri ise İslâm'ı ve itihâd-ı İslâmı sevmeyen yalnız kendi nefsinin düşünen birkaç bin serseri şantajcı mühteris ve aptal kimselerde mevcut olup soylu Arap kavminde mevcut değildir. Bu yüzden bugün hilâfet mes'elesi yoktur."⁶⁷ Filibeli bu noktada Caferilerin o dönemde İrân'da Kaçar hanedanından bir Türkün saltanatına büyük bir ihtiramla bağlı olduklarını dile getirerek, onların bu tavrını örnek bir tavır olarak sunmaktadır.⁶⁸

Filibeli, *İrân'da Rekabet* başlıklı yazısında, İrân'da meşvereti takdir etmeyen önemli bir kesimin bulunmasından da yakınmaktadır. Burada Osmanlı'da meşrutiyetin bekçisi olarak aydın bir zümre ve ciddi bir ordunun bulunmasına rağmen, İrân'da durum hiç de böyle olmadığını söyleyen Filibeli, İrân'da parasız, askersiz, dört yüz bin lira borcu olan, iki büyük devletin istilasına ve zalim aşiretlerin zulmüne uğrayan İrân hükümetinin ordusunun da birkaç bini geçmediğini söylemektedir.⁶⁹ Filibeli *Hikmet* gazetesindeki *İrân Çare-i Necât Habl-i Metin Refikimize* adlı yazısında İrân'ın mevcut durumunu şöyle izah etmektedir;

---

⁶⁵ Filibeli, "Bugünkü Âlem-i İslâm -Şii-Sünnî Meselesi", 43.

⁶⁶ Filibeli, "Bugünkü Âlem-i İslâm -Şii-Sünnî Meselesi", 43.

⁶⁷ Filibeli, "Bugünkü Âlem-i İslâm -Şii-Sünnî Meselesi", 43.

⁶⁸ Filibeli, "Bugünkü Âlem-i İslâm Şii-Sünnî Meselesi", 43.

⁶⁹ Şeyh Mihriddin Arûsî, (Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi), "Âlem-i İslâm İrân Çare-i Necât Habl-i Metin Refikimize", *Hikmet*, İstanbul, 29 Eylül 1910, 23-24.

Zavallı İran, ne ekseriyet ricâlinde hiss-i dîni, ne maliyesinde kudret, ne kâfi miktarda hürriyetçi ne de muntazam bir ordusu var. İran'ın İslâm aleminin ortak yardımından başka ümîd edecek hiçbir ciheti yok. Hiç! İran, altı asırdır rahat ve saadet yüzü görmeyen, komşuları olan İslâm vatanlarındaki felakette payı olan İran, bu def'ada bütün İslâm alemine acı gözyaşları döktürüyor, kanlı göz yaşlarıyla mersiyeler yazdırıyor. İnsan ne derecede iyimser olsa, ümit beslemek için yine sebep arar. İran'ın selâmeti için dâhilî olarak ortada hiçbir zâhirî sebep görmüyoruz. Hatta 'Adu'd-devle'nin Mevlâ'nın rahmetine kavuşması gibi zâyî'at, bu zâvallı memleket için telâfisi zor zararlardandır. İran memleketinin cengâver ve muhârib unsurlarından olan Azerbaycan Türkleri Rusya'nın istilâ ettiği yerlerde sâkin ve faaliyet göstermekten men edilmiş bulunuyorlar. Gördüler, İran'ın mukadderatına karşı hiçbir bağlılık göstermiyor, aksine şekâvet ve tecâvüatla İran kargaşasını artırıyor.⁷⁰

Bu yazısının devamında İran'da Settâr Han, Bâkır Han gibi birkaç hürriyetsever kimseler olmasına rağmen bunların kurduğu meşru hükümetin daha sonra onları hapsettiğini değinen⁷¹ Filibeli, Kerbelâ ve Necef taraflarından o bölgedeki siyasi gelişmelerden haberdar olan bir dostunun anlattıklarına dayanarak İran'ın içinde bulunduğu zor, kasvetli günlerle ilgili bazı önemli bilgileri paylaşmaktadır. Dostunun şu sözleri hayli dikkat çekicidir;

İran dini liderlerinin zayıf ahlâkı malum idi ancak din ve vatanlarını para karşılığında satacak kadar fenalık gösterecek molla ve mütehitler bulunabileceğine inanmazdım. Oradan hareket etmeden bir hafta evvel (Ağustos başları) yine büyük bir miktarda para geldi. İleri gelenler bunu paylaştılar. Huccetü'l-İslâm rütbesindeki molla Kâzım Horasânî'nin oğlu Mehdi dahi bu paradan bir hisse almıştır. Rusya'nın siyasî memurlarının bu satılmış mütehitlere yazdırdığı telgrafnameler neticesinde İran'da yeniden bir kargaşa

⁷⁰ Filibeli, "Âlem-i İslâm İran Çare-i Necât", 24.

⁷¹ Filibeli, "Âlem-i İslâm İran Çare-i Necât", a.y.

çıkıştır. Daha önce meşrutiyet taraftarı olan Molla Kâzım Abdullah gibi müçtehitler şimdi istibdâd/baskı rejimi tarafını tutmaya başlamışlar, hatta Necef ve Kerbelâ'da bulunan yüz bine yakın İranlı "Ahrâr/hürriyetçiler" ve "İstibdâd" taraftarları olarak iki fırkaya ayrılmıştır. Müçtehitler çoğunlukla istibdâd tarafını tutmuşlar hatta konsolos dahi mecburen ve (zâhiren) müçtehitlerin tarafını tutmuştur.⁷²

Bu sözlerin hançer gibi yüreğine saplandığını söyleyen Filibeli, bunları söyleyen kişinin bilmediğini söylemeyen müdekkik birisi olduğunu, bu anlattıklarında zerre kadar bir mübalağa olmadığını aksine birçok gizli kalan şeylerin bulunduğuna emin olduğunu ifade etmiş⁷³ ve bu yazısının devamında İran'ın müşkil durumundan Osmanlı'yı sorumlu tutan Hindistan'daki bir arkadaşına da sert bir dille şöyle karşı çıkmıştır;

Hindistan'da münteşir "habl-i metîn" arkadaşımız İran'ın çöküşünden Osmanlıları mes'ûl tutmak istiyor, Yazık! Acaba Osmanlıların siyâsî durumunu samimiyetle tanınıyor mu? Hürriyet ateşiyle tutuşmuş olan İttihâd ve Terakki yürekleri, İran kardeşlerinin eleminden hissedar olmak, o vatan-ı İslâmiyye uğrunda ölmek için vaktiyle gitmişlerdi. Acaba ne muamele gördüler? İran'ın çöküşünde mes'ûl kimdir? Hâlâ Tahrân'a "dâru'l-hilâfet" nâmını veren, hâlâ ümmetin ittihâdına engel olan, çöküşün son aşamasında bile ta'zimden vazgeçmeyen, hâlâ hablu metin-i ittihâda sarılmayan. Hâlâ düşman bıçağı gırtlığında iken nağmeleriyle dünyayı hayretlere salan İran müçtehitleri, ricâli ve mütefekkirleri mi? yoksa Osmanlı hükümeti ve milleti mi? Yarısından fazlası Rusya'nın, güneyi İngiltere'nin, çölleri ve dağları eşkiyânın istilâsına düşmüş olan İran'ın ricâli ve müçtehitleri, habl-i metin meveddet ve ittihâda sarılıp, artık felâketli ve kötü mâziyi unutup, vatanlarını kurtarmaya ve bütün Müslümanların mukadderât-ı İran'a katılmalarını sağlayacakları yerde hâlâ Urumiye'de bulunan üç beş Müslüman askerini

⁷² Filibeli, " Âlem-i İslâm İran Çare-i Necât", 23-24.

⁷³ Filibeli, " Âlem-i İslâm İran Çare-i Necât", 24.

*memleketlerinden uzaklaştırmaya, hâlâ kendilerinin olduğu şüpheli bir vatanın hududunu belirlemeye uğraşıyorlar.*⁷⁴

Açık bir şekilde İran'ın çöküşünden asıl sorumlu olanların İran ricali ve müctehidleri olduğunu belirten Filibeli, İranlılara şöyle bir çağrıda bulunmaktadır;

*Kardeşler, İranlılar! Artık kötü maziyi unutalım. Artık vahdet-i İslâmiyeyi ihtirâs tırnaklarıyla parçalayan münâfıkları dinlemeyelim. "Nekbet-i İslâm" olanlara "hucetü'l-İslâm" demeyelim. İslâm'ın farz kıldığı meşveret ve meşrutiyet aleyhinde bulunan, istibdâd ve paraya tapan Firavun'un Haccac'ın zulüm yolunu tutan din hainlerine artık uymayalım. İttihadın bize vereceği kuvvet çok büyüktür, bu kuvvet bizi kurtarmağa kâfidir. Şahnâme ile teselli bulacak, nüshalarla toplara göğüs gerecek asırda değiliz, ittihâd ve meveddet, samimiyetle, ruhun duyacağı bir ihtiyaçla, iman ile olur, yalan ile, riya ile, kitmân ile değil. Bir çoban koyunlarını nasıl unutamazsa, İslâm hilafeti makamı dahi İranlıları öylece unutamaz, siz istemeseniz bile, biz yine sizi sevmekten, sizi öz kardeş bilmekten, sizin endişenizle yanmaktan vazgeçmeyiz, emin olunuz ki Osmanlı milleti ve hükümetini lakayd zannetmek bir iftiradır.*⁷⁵

---

⁷⁴ Filibeli, " Âlem-i İslâm İran Çare-i Necât", a.y.

⁷⁵ Filibeli, "Âlem-i İslâm İran Çare-i Necât", a.y. Filibeli'nin bu çağrısına benzer farklı yazıları da mevcuttur. Bunlardan birisi de şu şekildedir; "Ey Nur-ı sermedi arslanları! İşte kanlı pençeli kurtlar, son müstakil kalan harîm-i İslâm'a dişlerini gösterdi. Bu gün nâm-ı kudsi-i Ahmedle, muhârebe meydanını inlediniz. Kardeşlerim! Mağlub olursak, İslâm son harîm ve melceini kaybeder. Lâkin, hayır, mağlub olmayız. Şehidler mağlub olmaz. Hepimiz şehid olmayınca ma'bedi İslâm'a nâkus (çan) asılamaz. Kardeşlerim! Hûn-ı Hüseyin aşkına, nûr-ı Ahmed hürmetine, Allah'ın birliği nâmına, hepimiz, kelime-i nâciye-yi i'tisâma sarılınız. Maziyi unutunuz, yalnız vatanın, milletin, dîn-i celîl-i İslâm'ın, düşman hücumuna ma'ruz kaldığını düşününüz." Allahım! Kalblerimizi, takdis ve tathîr ettiği su gibilerin hürmetine yalnız hiss-i meveddet ve i'tisâmla mütehassis et! Allahım! Bizi düşman karşısında dahi yekdiğerimizi itham iden zelillerden itme. Bize ihsan ettiği kelime-i tevhîd aşkına hepimizi hiss-i vahdetle

Filibeli *Osmanlı-İran İ'tilâfı: İlk Zemzeme-i İttihad*⁶ başlıklı yazısında Osmanlı-İran arasında bir ittihâdın yapılmasını elzem olarak görmektedir. İttihâdın hayat sebebi olduğunu tefrikanın ise ölüme götürdüğünü her ferdin kat'î bir suretle bilmesine rağmen bugüne kadar Osmanlı ve İran hükümetleri arasında niçin hâlâ bir ittifak gerçekleşemediğine hem dostların hem de düşmanların hayretle baktıklarını dile getirmiştir.⁷⁷

Vatanı, dini, şerefi ve milleti için canını feda etmeye hazır olan Müslümanların güçlü kuvvetli düşmanlarından, düşman ittifaklarından korkmaması gerektiğini söyleyen Filibeli,⁷⁸ Müslümanların bütün zaaflarının, belâlarının kendi tefrikalarından geldiğini ve halen daha bu durumun aynı şekilde devam ettiğini ifade etmiştir.⁷⁹ Bu noktada "En büyük düşmanın, iki yanın arasındaki nefsidir." hadisine yer veren Filibeli, artık "Rusya şöyle demiş, Almanya böyle düşünmüş, İngiltere'nin maksadı şöyle imiş." gibi şeylerin hiçbir öneminin olmadığını belirtmiş ve bu bağlamda "Kurt koyunu yemek ister, biz koyun kalırsak elbette kurtlar bizi yer. Lakin aslan olursak iş değişir."⁸⁰ benzetmesini örnek göstermiştir. İçerdeki tefrika ile dışardaki tefrikanın da birbirinden ayrılarak içerdekinin yardım eden ve güçlendiren, dışardakinin ise düşmanlığa ve ölüme götürdüğünü söylemiştir.⁸¹

Filibeli bu yazısında hâkim Ziya Bey'in ittifak için Necef müctehidlerini davet etmesini onların da bu davete teşrif

---

müşerref et. Kardeşlerim! Uyanalım! Düşman geldi. Düşman geldi. Ey ceş i'tisâm! Ey Muhammedîler! Ve'tesamu!" Şeyh Mihriddin Arûsî, "Uyanalım", *Hikmet*, Teşrîn-i Evvel 1912, 1.

⁷⁶ Şeyh Mihriddin Arûsî, Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, "Osmanlı-İran İ'tilâfı: İlk Zemzeme-i İttihad", *Hikmet*, s. 40, c.1, İstanbul, 19 Kânunussânî 1910.

⁷⁷ Filibeli, *Osmanlı-İran İ'tilâfı: İlk Zemzeme-i İttihad*", 1.

⁷⁸ Filibeli, *Osmanlı-İran İ'tilâfı: İlk Zemzeme-i İttihad*", a.y.

⁷⁹ Filibeli, "Osmanlı-İran İ'tilâfı: İlk Zemzeme-i İttihad", a.y.

⁸⁰ Filibeli, "Osmanlı-İran İ'tilâfı: İlk Zemzeme-i İttihad", a.y.

⁸¹ Filibeli, "Osmanlı-İran İ'tilâfı: İlk Zemzeme-i İttihad", a.y.

etmelerini güzel bir gelişme olarak aktarmış ve Ziya Bey'in teşebbüslerinin meyvelerini vermeye başladığını belirterek bugünkü ittihâdın gayesinin, saadet ve marifeti elde etme, terakkî ve tekâmülü temin etme ve hukuk ve mevcudiyeti savunmadan ibaret tam bir insaniyet olduğunu ifade etmiştir.⁸²

Bunlara ilaveten, İran hükümetinin içinde bulunduğu çıkmazdan kurtulabilmesi için sömürge güçlere karşı nasıl bir tavır sergilemesi gerektiği hususu üzerinde de kafa yoran Filibeli'ye göre Almanya, geçmişte Fas'taki İslâm hükümetini Fransa'nın istilasından koruduğu gibi, Rusya ve İngiltere'nin siyasetleri sonucunda gayr-i müstakil bir hükümet haline düşürülen İran devletinin şerefini de kurtarmıştır.⁸³

İslâm aleminde diğer devletlerle rekâbet etmesine rağmen Almanya'nın kendi hâkimiyeti altına aldığı Müslüman toprağı yoktur. Müslüman ülkeleri istilâ etme niyetinde olmayan Almanya'nın asıl gayesi Müslümanların teveccühünü kazanarak İslâm aleminde iktisaden güçlü bir konuma gelmektir.⁸⁴ Bu yüzden İran'ın İngiltere ve Rusya'nın istilasından kurtuluşu için, siyaseten mahir davranıp bu ülkelere karşı Almanya'dan istifade etmesi gerekmektedir.⁸⁵

6. Çözüm Önerileri

İçtihat kapısının kapanmasını İslâm dünyasındaki gerilemenin en önemli sebepleri arasında zikreden Filibeli, içtihat kapısının kapandığını söylemenin, ruhî ve toplumsal ihtiyaçların çaresinin kalmadığı anlamına geleceğini⁸⁶ belirterek artık Müslümanların yeni içtihatlarla problemlerine çözüm bulmaları gerektiğini savunmuştur. İçtihadın gelişigüzel yapılamayacağına dikkat çekerek bu konuda toplum yapısının

---

⁸² Filibeli, "Osmanlı-İran İtilâfı: İlk Zemzeme-i İttihad", a.y.

⁸³ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, Âlem-i İslâm'da İngiliz-Cermen-Rekâbeti (İran'da Rekâbet) I, *Hikmet*, İstanbul 8 Nisan 1326, 1.

⁸⁴ Filibeli, "Âlem-i İslâm'da İngiliz-Cermen-Rekâbeti", 1.

⁸⁵ Filibeli, "Âlem-i İslâm'da İngiliz-Cermen-Rekâbeti", 2.

⁸⁶ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *İslâm'ın Esası (Üss-i İslâm)*, sad. Adnan Bülent Baloğlu, Halife Keskin, Ankara 1997, VI.

göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda Müslümanların henüz ciddi bir uyanışın ilk aşamasında bulunduğunu, gerçek âlimlerin sayısının az olduğunu söyleyen Filibeli, münferit içtihatların toplum üzerinde fazla etkili olmayacağını, hatta cahil toplumda yeni ihtilaflara yol açacağını, neticede faydasından çok zararının olacağını iddia etmektedir.⁸⁷

İran'da her müçtehidin fetvasını içtihat hükmünde verebildiğini, henüz Şîf toplumda istenilen seviyede bir uyanış olmadığını belirten Filibeli'ye göre, içtihat işi Müslümanların bir araya gelerek yapabilecekleri bir iştir. Bunun için İslâm dünyasındaki farklı ülkelerden, kavimlerden kırk elli civarında gerçekten ilim sahibi âlimlerden düşünürlerden oluşan "Yüksek İctihad Meclisi" kurulmalı ve günümüzün sorunları bu meclis kanalıyla çözümlenmelidir.⁸⁸

Bu noktada Filibeli'nin önemle üzerinde durduğu bir mesele de tevhd-i mezâhib konusudur. Filibeli mezheplerin nasıl birleştirileceğini şöyle izah etmektedir;

Mezheplerin hepsi incelenmeli, yeni bir ictihadla bunlarda mevcut ve Kur'ân'ın ruhuna en fazla uygun, bugünkü ihtiyaçlarımıza en mutabık olan fikirler ile genel bir mezhep meydana getirilmelidir. Bu genel mezhebin belirgin sıfatı "hikmet/felsefe ve sîret" olmalıdır. Öyle bir zamanda yaşıyoruz ki, ibâdet esnasında ayağın şöyle konulacağından, elin böyle tutulacağından; kısaca şekilcilikten meydana gelmiş, ihtilaflara önem vermek ve bu ihtilafları yaşatmak (din duygusunu öldüreceği için) dine karşı bir cinayettir.⁸⁹

Sonuç

Düşünce sisteminin merkezine ittihat fikrini yerleştiren Filibeli, Batı sömürgesi altında ezilen Müslümanların içinde buldukları zor ve buhranlı süreçten, ancak birlik beraberlik, yardımlaşma ve dayanışmayla kurtulabileceğini savunan son

---

⁸⁷ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 551.

⁸⁸ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 551-552.

⁸⁹ Filibeli, *İslâm Tarihi*, 552.

dönem Osmanlı mütefekkirlerinden biridir. Filibeli'nin *İslâm Tarihi* adlı eserinde ve *Hikmet* gazetesinde ortaya koyduğu İctimâ-i İttihâd-ı İslâm ve tevhîd-i mezâhib fikirleri, özelde Sünnî-Şiî, Osmanlı-İran anlaşmazlığını giderme, genelde tüm Müslümanların ortak paydada bir araya gelmesi yönünde bir çabanın ürünüdür. Müslümanların ilk dönemdeki problemlerine yaklaşımı ve Hz. Ali ve Ehl-i Beyt konularında görüş birliğinin olduğunu vurgulaması da muhtemelen aynı gayeye matuftur. Şiî-Sünnî anlaşmazlığının asıl sebebi olarak Emevilere aşırı bir şekilde yüklenen Filibelinin, ihtilaflardaki mezhep taassubunun rolüne dikkat çekmesi ve bu bağlamda her iki tarafa yaptığı çağrısı onun konuyla ilgili hassasiyetini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

Bunlara ilaveten, geçmiş ihtilafların günümüzde daha iyi anlaşılabilmesi için bilimsel bir metot takip etmeye gayret eden Filibeli'nin yine de hilâfet konusundaki görüşleriyle Sünnî, tasavvufî geleneğin etkisinden uzaklaşmadığı anlaşılmaktadır. Neticede Osmanlı'nın son dönemine ait gazetelerde Filibeli'nin Şiî-Sünnî meselesinin dışında Balkanlar, Afganistan, Hindistan ve Mısır gibi diğer Müslüman coğrafyalardaki mevcut durumla ilgili önemli tespitlerini içeren çok sayıda yazısı vardır. Bu yazıların yeni araştırmalarla gün yüzüne çıkarılmasının birlik ve beraberliğimize katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Kaynaklar

Azimli, Mehmet, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebû Bekir*, Ankara, 2013.

Ekici, M. Zeki, *II. Meşrutiyet Devri Fikir Adamı Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi Hayatı ve Eserleri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1997.

Kara, İsmail, *İslâmcıların Siyasi Görüşleri*, İstanbul, 1994.

_____, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, İstanbul, 2011.

Konuk, Ahmed Avni, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, İstanbul 1987.

Ahmet Koçak, Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi, İstanbul, 2017.

Korkmaz, Sıddık, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, Ankara, 2005.

Onat, Hasan, *Emeviler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği*, İstanbul, 2017.

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, "Bugünkü Âlem-i İslâm -Şîî-Sünnî Meselesi Arab-Türk Meselesi Hilafet Meselesi Mevânî'i Terâkkî ve Te'âlâ Meselesi İstihlas ve Saadet Meselesi", *Hikmet*, İstanbul, 9 Şubat 1911.

_____, Âlem-i İslâm'da İngiliz-Cermen-Rekâbeti (İran'da Rekâbet) I, *Hikmet*, İstanbul, 8 Nisan 1326.

_____, *İslâm Tarihi*, haz. Cem Zorlu, İstanbul, 2005.

_____, *Senûsîler ve Onüçüncü Asrın En Büyük Mütefekkir-i İslâmîsi Seyyid Muhammed es-Senûsî Abdulhamid ve Seyyid Muhammed Mehdi ve Asr-ı Hamîdîde Âlem-i İslâm ve Senûsîler*, sad. Dursun Gürlek, İstanbul, 1997.

_____, (Şeyh Mihriddin Arûsî), "Uyanalım", *Hikmet*, Teşrîn-i Evvel, 1912.

_____, (Şeyh Mihriddin Arûsî), "Osmanlı-İran İ'tilâfı: İlk Zemzeme-i İttihad", *Hikmet*, s. 40, c. 1, İstanbul, 19 Kânunussânî 1910.

_____, (Şeyh Mihriddin Arûsî), "Âlem-i İslâm İran Çare-i Necât Habl-ü Metîn Refîkimize", *Hikmet*, İstanbul, 29 Eylül 1910.

_____, *İslâm'ın Esası (Üss-i İslâm)*, sad. Adnan Bülent Baloğlu, Halife Keskin, Ankara 1997.

_____, *Hikmet Yazıları*, haz. Ahmet Koçak, İstanbul, 2009.

Uçman, Abdullah, "Şehbenderzâde Ahmed Hilmi", *DİA*, İstanbul, 2010, 38: 424-425.

Uludağ, Zekeriya, *Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm*, Ankara, 1996.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 2005.